

Orta Aziya «sekulyarizminiň» taryhy ösüşü

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Orta Aziya "sekulyarizminiň" taryhy ösüşü ORTA ASYA'DAKI "LAIKLIK"IN TARİHİ SEYRİ

Atatürk ilkelerinden milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerinin Fransız Devrimi'nden kaynaklandığı söylenir. Bilhassa laiklik ilkesinin Avrupa kökenli olup, biz Türkler için bu ilkenin uygulanmasını taklitçilik diyenler, hatta "laik Kültür Devrimi'nin Türkiye'de 100 yıllık çöküntüye yol açtığını" yazan profesör bile olmuştur (GÜVENÇ 1994 : 261). Oysa laikliğin biz Türkler için hiç de yeni ve yabancı unsur olmadığı, Avrupa'dan da alınmadığı, belki tarihimizin derinliklerinden günümüze kadar sürüp gelen geleneklerimiz içinde bulunan kendi malımız olduğu bilinmektedir. Uzak geçmişimizdeki başarılarımızın kaynağı ulusal gücümüz ve akılcı yönetimimiz olduğu elbette inkâr edilemez.

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde hanlar dinî reis sıfatını taşımamışlardır. Orta Asya Türklerinin İslamiyet'ten önceki dini olan "Şamanizm" Evrenin yaratıcısı olarak bir Tanrı'nın varlığını kabul eden dinlerdendir. Bu dinin ruhanî liderine "kam" deniliyordu. Kamlar devlet işlerine karışmıyordu. Eski devlet yönetimimizdeki bu serbestlik, karşılaştığı her dine, her inanca hoşgörüyle bakmak gibi geleneğimizin oluşmasına sebep olmuştur. Böylece Moğollar ve Türkler inançlarından dolayı insanları cezalandırmamışlardır (LİGETİ 1986: 298-306).

Örneğin, öğrenmeyi çok seven, geniş fikirli, ünlü devlet adamı Kubilay'ın (1214-1294), hemen hemen bütün Asya'yı kapsayan Büyük Moğol İmparatorluğunu bir elden yönettiği 35 yıllık hükümdarlık devri, Moğol tarihinin en şanlı devridir (HOWORTH 1876: 251-252). Kubilay 80 yıllık ömrünün sonuna kadar Çin'de yaşasa bile, babası Tuluy ve dedesi Cengiz gibi bütünüyle

ulusuna bağlı kalır. Atalarının hatırasını anmak üzere Cengiz'in babası Yesukey'den başlayarak, bunların adına tapınaklar yaptırır. Bir ekip kurarak, Moğol İmparatorluğun tarihini yazdırır (HOWORTH 1876: 223-224). Onun bu bilginliğinden, ulusçuluğundan kaynaklanmış dinler hakkındaki tutumu da dikkate değerdir. O, bütün dinlere eğit muamele ederken, her dinin büyük törenlerine katılmış. İsa, Muhammed, Musa, Şakyamoni veya Buda'dan ibaret dünyanın bu dört büyük peygamberlerinin hepsi için dua edermiş. Kubilay büyük dinlere böyle saygı göstermekle beraber, dünyevilikten uzaklaşmayı, zevklerden el çekmeyi teşebbüs eden bir tarikatın bütün kitaplarının yakılmasını 1281 yılında emretmiştir (HOWORTH 1876: 213). Kubilay'ın dinler hakkındaki bu tutumu, Timur oğullarından Hindistan padişahı Ekber tarafından geliştirilmiş bir şekilde devam ettirilecektir.

Ünlü Uygur tarihçisi Turgun Almas (1924-2001) Arapların Orta Asya işgali hakkında şunları yazıyor: *"Arapların Orta Asya halklarını diz çöktürme ve bölgeyi işgal eylemi tam 100 yıl (651-751) sürdü. Türkî halkların yenilgisi Arapların güçlülüğünden değil, belki Orta Asya halklarının sınır komşularının güvensizliğinden ve kendi aralarındaki ittifaksızlıktan ileri geldi. Daha açık söylemek gerekirse, Araplar Orta Asya'ya saldırdığında, Doğu ve Batı Türk Hakanlığı zor durumda idi. Ülke içinde cereyan eden huzursuzluklar dışarıdan Tang sülalesi tarafından sürekli körüklenmekteydi. Çinlilerin Türkî halklara karşı yüz yıllar boyunca yürüttüğü eylemleri sonucunu vermekteydi. Böylece iki cephe arasında kalan Doğu ve Batı Türklüğü Araplara karşı ciddi çaba gösteremediler."* (ALMAS 1989: 411).

İslamiyet'ten sonra İslam dininin yapısından kaynaklanmış birçok sorunlar devlet yönetimimizde kendini ağır bir şekilde hissettirmiştir. İslamiyet son din olarak doğmuş, Şamanizm'e de Hristiyanlığa da benzemeyen değişik yapıya sahiptir. İslam dini, sadece gönül huzurunu temin etmekten ibaret ahrete özgü basit bir inanç değildi. Bu din, Tanrı bilimi ve ahlak dışında, devlet idaresi, hukuk, siyaset ve toplumla ilgili bütün konulara müdahale ettiği için, Türk tarihinde her zaman

çağdaşlaşmak için girişilen yeniliklerin karşısında güçlü bir engel oluşturabilmiştir. (ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE 1992: 157). Bu engelleri aşmak için neler yapılmıştı? İşte bu soruyu yanıtlamak için Orta Asya'daki "laiklik" in tarihi seyrine kısaca bir göz atalım:

Büyük Timur (1336-1405) döneminde ortaya çıkan, akıl ve bilimin üstünlüğüne özgü fikirler hakkında Zeki Velidi Togan şunları yazmaktadır: "XIV. yüzyılda tarih felsefesi ve içtimaiyat ile uğraşan bilginlerin yalnız Akdeniz ve İspanya sahasında yetişen İbni Haldun gibi Batılı İslam bilginlerine özgü olarak kalmadığını, bu fikrin aynı Timur zamanında Semerkant'a gelmiş olduğunu, 1913 kışın Buhara kütüphanelerindeki yazma eserleri araştırırken öğrenmiştim. Bu eser, İbni Haldun'un çağdaşı olduğu halde, onu görmeden aynı felsefî fikirlere vasıl olan Şems İçi'nin eseri idi. Timur zamanında ve onun emriyle tarih felsefesine, Türk kanun ve devlet yönetimi sistemlerine tahsis edilerek yazılan ve Timur'a takdim olunan "Tuhfa" (hediye) adındaki bu büyük eseri, ben ancak İstanbul'a geldikten sonra, Yeni Cami Kütüphanesinde buldum. "Şeriat" yerine "Yasa"ya ve "din" karşısında "Riyazi bilimlerin sonuçlarına" ön verilmek gerektiğinden bahseden bu eserden, bu sohbet esnasında Atatürk'e de bahsetmiştim. O da, "Yaman bir Türk bu Timur" dedi" (TOGAN 1969: 125). Evet, Timur yalnız bilime önem veren bir hükümdar değil, O aynı zamanda kendisi de iyi bir tarihçi idi (BARTHOLD 1930: 29).

Timur'un Şam'da iken, imamlık için Mutezileleri tercih etmesi dikkat çekicidir. Çünkü Mutezile "kader" tanımaz, cenneti, cehennemi, vahiyi kabul etmez. Bu yüzden Şamlılar, Timur gittikten sonra Onu "kâfir" ilan ederler (TOGAN 1969: 98). Bilhassa Timur'un Anadolu'dayken, gelenekleri Türk kültüründen kaynaklanmış, Şeriatin değişmez sert hükümlerine karşı, inanç ve ibadetleri daha millî, daha esnek olan Alevileri desteklemesi, Aleviliğin canlanmasına yol açması, Türklük açısından önemli bir olaydır (ŞAYLAN: Cumhuriyet Gazetesi: 9.5.1990). Atatürk Devrimlerine Alevilerin candan destek olması elbette boşuna değildir (OZANKAYA 1995: 247). Burada,

ulusal Őuur ile laik dűŐűn yapısının birbirini tamamlayıcı bir bűtűnlűűűn ikiz unsuru olduűűunu vurgulamak isterim.

Műspet bilimlerin hűkműnűn devamlı kalıcılıűűına inanan ve İslam dűnyasında tek bilgin hűkűmdar olan Ulug Bey, devlet yűnetiminde dedesi Timur'ũ taklit etmiŐű olup, onun yasayı iyi bilen Moűol beylerinden Duglat Hudaydat'ı getirerek, kendisinden yasanın kaidelerini űűrenmek istediűűi bilinmektedir (AKA 1991: 106). Ulug Bey zamanında gűzlemesine baűlı olarak kurulmuŐű Semerkant Medresesinde matematik ve astronomi sahalarına űzgű birűok műderrisin űalıŐűtıűűi bilinmektedir (SOYALI 1960: 21). İşte Ulug Bey'in bu bilim aŐűkı, sonunda onun baŐűına bűyűk felaketler getirecek olan hocaları aűır derecede űfkelerendirir. Tarih boyunca ve her zaman, akla dayanan bilimin karŐűısına űıkan, imana dayanan, imanı akıldan űstűn tutan dinci gűrűŐűler, Ulug Bey dűneminde de gűrevini yapar. Din adamlarının yoűun eylemi ile Ulug Bey'e karŐűı cephe hazırlanır ve űldűrűlűr. Ulug Bey'in űűrencisi Ali KuŐűu, efendisinin bu feci sonundan űzűlerek, İstanbul'a gider ve Ayasofya Medresesinin műderrisliűűini yapar.

Ulug Bey'in űldűrűlmesi, geűici de olsa, dinin bilim űstűndeki galebesini saűlar. Ulug Bey'in yerine geűen bűyűk oűlu Abdullatif, bu zaferden hemen sonra, "Őeriat hűkűmlerinin gerektiűűini yapacaűım, Őeriat kaidelerine babam ile oűlum hilaflık ederse, onlara bile acımam" (SAYRAMİ 1986: 106. İzah). diye, kendisinin din ve hocalar űnűndeki tutumunu aűıkla. Ulug Bey'in űldűrűlmesiyle beraber, Timurlu Rűnesans'ı olarak bilinen akılcılık da, Timurluların Őevketi de űűker. Bűyűk Timur'un yasaya baűlılıűűının yerine, oűlu Őahruh'un dindarlıűűı (AKA 1994: 118) yerleŐűir. Ulug Bey'in bilime dűŐűkűnlűűűnűn yerine, oűlu Abdullatif'in Őeriatűılıűűı yerleŐűir. Bűylece Tűrkistan'ın karanlık geleceűűinin habercisi olan Hocalar, toplumun her sahasında ve siyasi iktidarda kendilerini hissettirmeye baŐűlarlar.

İslam dini Tűrk ulusunun ulusal baűlarını gevŐűetir, ulusal duygularını, ulusal heyecanını uyűŐűturur (OZANKAYA 1995: 323). Timurluların baŐűına gelen bu gerileme olayı, zaman zaman tarihin tekerrűr edebileceűűinin işaretini vermektedir. Bugűn

Türkiye’imizde cereyan eden laiklik ilkesi üzerindeki oyunlar Ulug Bey dönemini hatırlatmaktadır. Tarihimizde çöküntüye yol açan o acı olayları, bilimsel zihniyetten yoksun sözde tarihçiler, İslam’ın doğru uygulanmamasının sonucu olarak değerlendiren, İslam gerçeğini örtbas etmeye çalışmışlardır. Bu konuda Büyük Atatürk bir tarih feylesofu gibi şu ünlü sözünü söylemiştir:

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen gerçek insanlığı şaşırtıcı bir nitelik alır” (OZANKAYA 1995: 22). Evet, Atatürk’ün dediği gibi, kendi çöküntülerinin sırrını bilmedikleri için İslam dünyası şaşkındır.

Avrupa’da Engizisyon’un “Dünya Dönüyor” dediği için Bruno’yu (1548-1600) ateşe vermiş olduğu olay ile, Müspet bilimlere ve Türk yasalarına önem verdiği için Hocalar tarafından öldürülen Ulug Bey (1394-1449) faciası arasındaki benzerlik düşünüldüğünde, 0 zaman Türkistan’ın Avrupa’dan 150 yıl ileride olduğu anlaşılmaktadır. Türkistan’da Timurluların çökmesi, zaman, mekân ve şartların, bilim ve sanat ile uğraşan Timurlular için uygunsuz, din ve Tasavvuf ile uğraşan hocalar için uygun olmasından ileri gelmektedir.

Büyük Timur’un yedinci kuşaktan torunu olan Hindistan padişahı Ekber’in (1542-1605), Hocalara atıfta bulunarak, “Allah’a tapmak iddiasında bulunanların, ekserisi kendi emellerine taparlar” (BAYUR 1938: 147) demesi boşuna değildir. Ekber atalarından kalmış Hindistan’daki Türk devletini ayakta tutabilmek için giriştiği ıslahatlarında en büyük zorluğu bu hırslı Hocalardan görmüştür. Türklüğün yetiştirdiği en yüksek uz kişilerden olan Ekber, din ve Hocaları doğru anlayan ve onlara karşı devrim girişiminde bulunan ilk Türk padişahıdır. Onun amacı, dinî temellere dayanan ve dolayısıyla türlü dinlerden, onlar için başka başka olan birkaç kanunlar yerine, herkesçe uyulması gereken ve dini esaslardan ayrılan laik özde kanunlar yapıp, halk arasında eşitliği sağlamaktır (BAYUR 1987 a: 75-76).

Burada Misyonerlerin Ekber hakkındaki bir yazısını sunuyorum:

“Ekber bir Müslüman değildir ve her inan şekli hakkında şüphelidir: kuvvetle iddia ediyor ki, Allah tarafından tespit edilmiş bir inan şekli yoktur. Zira bunların her birinde akıl ve mantığına mugayir bir şey buluyor ve öyle zannediyor ki, akıl ve mantık her şeyi kavrayabilir. Mamafih bazı zamanlar hiçbir inan İncil kadar üzerinde tesir bırakmadığını kabul ediyor ve bir adamın bunu hakiki ve diğer inanlara faik addedecek kadar ileri gittiği vakit onu kabule hazır olduğunu söylüyor. Sarayda bazıları O bir Putperesttir ve güneşe tapar, diğerleri Hristiyan’dır, daha başkaları yeni din kurmak niyetindedir, diyorlar. Halk içinde de imparator hakkında muhtelif fikirler vardır: Bazıları Onu Hristiyan, bazıları putperest, ve bazıları Müslüman addediyorlar. Mamafih en akıllıları Onun ne Hristiyan, ne putperest, ne de Müslüman olduğunu iddia ediyorlar ve işin en doğrusunun bu olduğuna kanidirlere; veya zannediyorlar ki, O halkın teveccühünü kazanmak için zahiren her dine uyan bir Müslüman’dır”(BAYUR 1938: 160).

Ekber’in ortaya koyduğu bazı yeniliklerden örnekler:

Bir kadından fazla evlilik yasaklanır.

Akraba evliliği yasaklanır.

Herkesin beğendiği dine girmesine ve her din mensuplarının istedikleri gibi ibadet evi yaptırmalarına izin verilir.

Eğitimde ahlak ve bilime önem verilir.

Faizle borç para verilmesine müsaade edilir.

Şarap satma ve içmeye müsaade edilir (BAYUR 1938: 177-179).

Büyük Timur’un onuncu kuşaktan, Ekber’in üçüncü kuşaktan torunu olan ve Hindistan’da bir yüzyıl kadar yaşayıp, yarım yüz yıl saltanat sürmüş Alemgir’in (1618-1658-1707) Seyitler hakkındaki şu vasiyeti dikkate değerdir:

“Barha Seyitlerine karşı, peygamber soyundan olmaları dolayısıyla, Kuran ayetleri gereğince saygı gösterilmesi, ancak onlara ihtiyatlı davranılması, içten onlarla sevişilmesi, fakat durumlarının yükseltilmemesi, çünkü üstün ortak olurlar,

hatta ülkeyi isterler. Azıcık dizgin bırakılırsa pişman olunur” (BAYUR 1987a: 317).

XVI. Yüzyıl başlarında çağ değişir, müspet bilimler gelişir. Moğol’u ve Türk’ü coşturan atın hızı deniz kıyılarında kesilir. Avrupalılar gemi ve pusula ile okyanus ötesindeki bilinmeyen karalara gider. Karalar Çağı (Orta Çağ) kapanır, Deniz Çağı (Yeni Çağ) başlar. Karalar Çağı kapanınca, Türkistan da Karalar Okyanusundaki rolünü kaybetmeye başlar. Artık Türk’ün de karadaki fatihlik çağı yavaş yavaş kapanır. Dünyamız, denizci yeni fatihler tarafından işgal edilir. Hem coğrafî, hem dinî nedenlerden dolayı çağa ayak uydurmada zorlanan Türkistan Türklüğünün ağır bir şekilde sarsılmasından sonra, Türk hükümdarlarında Hocaların manevî liderliğine sığınma, onlara mürit olma gibi bir tutum, genel bir olay olarak Türk tarihinde karşımıza çıkmaktadır (DUGHLAT 1972: 213). Bu durum deprem sırasında ne yapacağını bilemeden şaşırان ve depremin sırrını da bilemeyen zavallı insanların korkunç halini hatırlatmaktadır. Devlet yönetimimizdeki dinin ve mürşitlerin egemenliği, işte bu değişim sırasında hem bilgisiz, hem çaresiz zayıf düştüğümüz döneme rastlanmaktadır. Timur’dan sonraki dönemlerde, ister Çağatay oğulları hanları olsun, ister Timur oğulları hanları olsun (Ulug Bey ve Ekber’den başkaları), Timur’un tutumunu tersine uyguladılar. Yani din adamları hanların iktidarı için değil, Hocalara mürit olan hanlar, din adamlarının isteğine göre fetva ile hanlığı yönetirler. Böylece iktidar hırsı içindeki Seyitlerin ve Hocaların, önce hanların zihnini ele geçirmekten ibaret sinsi-yavaş ve uzun süren, fakat kalıcı ve etkili girişimleri gitgide meyvesini verir. Türkistan Türklüğü işgale uğrar ve devletsiz kalır. Bu bir ulusal facia idi.

Doğu Türkistan’da yaşanan 77 yıllık (1678-1755) “HOCALAR DEVRİ” bu facianın en çarpıcı örneğini vermektedir. Kendi aralarında Aktaglıklar ve Karataglıklar adı altında birbirine aşırı derecede zıt, fakat aralarında hiçbir inanç farkı bulunmayan iki partiye bölünmüş din Hocaları, kıyasıya taht kavgasına girişirler. Böyle anlamsız dinî kavgalar hakkında

nl air Cami: “Bana hangi mezheptesin diye soruyorlar, yüzlerce kr ki, Sünni köpeği ve ii eeği değilim” demektedir (AKA 1994: 221).

in sınırında cereyan eden bu anlamsız kavgalar, “Başkalarını birbirine karşı kışkırt ve parçala yut” (BARTHOLD 1990: 405) anlayışını devlet geleneği yapan Çinliler için bulunmaz bir fırsat yaratır. Sonuçta, 1755 yılında tüm Doğu Türkistan boyunca Birinci in İstilasını gerçekleşir (KURBAN 1995: IX).

Son olarak İsmail Gaspıralı’nın (1851-1914) Usulu Cedid (Eğitimde Yenilenme) girişimi, Yusuf Akçura’nın (1876-1935) Türk Birliği tezi, Rus komünizmi karşısında, esir Türk illerinin kaderini değiştirmede yetersiz kalır. Şeriat ile yönetilen ve Rusya’nın küçük vassalı haline gelmiş Buhara Hanlığı cn Ceditilerden alır.

“Biz hayatta özgürlük, eşitlik ve kardeşlik istiyoruz” (ZENKOVSKIY 1971: 216) diye haykıran Ceditçiler, hem komünistlerin, hem eriatıların saldırısına duğar olur. Rus işgaline karşı bağımsızlık savaşı vermekte olan Basmacılar da, bu Cediti ve Kadimci (eriatı) mücadelesi içine çekilir. Basmacıların Kadimci cephesinin komutanı ir Mehmet Bek’in cellâdı olan Saki, Basmacıların Ceditçiler cephesinin komutanı Mehmet Emin Bek’i, Halhoca Hoca’nın fetvasıyla “Besmele” okuyarak, boğazına bıçak sürüp koyun gibi keser (KERİM 1993: 64). Bu uygun ortamdan yararlanan Rus komünistleri, kurtarıcı görünümü altında önce Kadimcileri, sonra Ceditileri temizleyerek, Türkistan’ı ele geçirirler.

Sonuç u ki, güce muhtaç olduğumuz devir, laikliğe ve barışa muhtaç olduğumuz devirdir. En güçlü devrimiz, devleti ve toplumu barış içinde laik ilke ile yönettiğimiz devirdir. Laiklik tarihimizin derinliklerinden günümüze kadar sürüp gelen ulus olarak yaşama mcadelemizdeki, devlet yönetimimizdeki hayatî ihtiyaçtan, akılcılığın zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Ulus varlığı için ulusal dil ne kadar önemli ise, ulusal devletin varlığı için de laiklik o kadar önemlidir.

■ KAYNAKÇA:

- ◆ AKA, İSMAİL, 1991, Timur ve Devleti – Ankara
- ◆ AKA, İSMAİL, 1991, Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447) – Ankara
- ◆ ALMAS, TURGUN, 1989, Uygurlar – Ürümçi
- ◆ ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE (TOPLU BİLİM), Ankara – 1992
- ◆ BARTHOLD, W.W., 1927, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler – İstanbul
- ◆ BARTHOLD, W.W., 1930, Ulug Bey ve Zamanı – İstanbul
- ◆ BARTHOLD, W.W., 1990, Moğol İstilasına Kadar Türkistan – Ankara
- ◆ BAYUR, Y. HİKMET, 1938, “XVI. Yüzyılda Dinî ve Sosyal Bir İnkılap Teşebbüsü 1556-1605”, Belleten II. Cilt: 133-182
- ◆ BAYUR, Y. HİKMET, 1987a Hindistan Tarihi II. (Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri Ankara
- ◆ DUGHLAT, MİRZA MUHAMMED HAYDAR, 1972, A Histori of th Moghuls of Central Asia
- ◆ DUGHLAT, MİRZA MUHAMMED HAYDAR, (1895), (Tarih-i Rashidi) – Londra
- ◆ GÜVENÇ, BOZKURT, 1994, Türk Kimliği (Kültür Tarihinin Kaynakları) – Ankara,
- ◆ HOWORTH, H. H., 1876, History of the Mongols from the 9th to 19th Century Parth I. Th Mongol Proper and the Kalmuks – Londra
- ◆ KERİM, İBRAHİM, 1993 Medeminbek (İçtimai-Felsefi Oçerik) – Taşkent
- ◆ KURBAN, İKLİL, 1995 Doğu Türkistan İçin Savaş – Ankara
- ◆ LİGETİ, L, 1986, Bilinmeyen İç Asya – Ankara
- ◆ OZANKAYA, ÖZER, 1995, Cumhuriyet Çınarı – Ankara
- ◆ SAYRAMİ, MUSA, 1986 Tarih-i Hamidi – Pekin
- ◆ SOYALI, AYDIN, 1960 Ulug Bey ve Semerkant’taki İlim faaliyeti Hakkında Gıyasüddi-i Kaşi’nin Mektubu – Ankara
- ◆ SAYLAN, GENÇAY, 1990 “İslam Anadolu Potasında” Cumhuriyet Gazetesi 09.05.1990 -İstanbul
- ◆ TOGAN, ZEKİ VELİDİ, 1969 Hatıralar – İstanbul
- ◆ ZENKOVSKY, SERGE A., 1971 Rusya’da Pantürkizm ve Müslümanlık – Ankara.

İklil KURBAN.

● Awtoryň elektron poçtasy:

rkurbanster@gmail.com Taryhy makalalar